

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Єщенка Олександра Володимировича на тему «Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Рівень захищеності людини судовою владою визначає ступінь гуманності, толерантності та правосвідомості суспільства. Проголошені в країні реформи спрямовані на утвердження ключових принципів доступу до правосуддя, адже становлення правової держави та громадянського суспільства неможливе без ефективного й справедливого правосуддя. Можливість звернення до суду для захисту від будь-яких незаконних посягань на права і свободи громадян є найважливішою умовою розвитку сучасного демократичного суспільства.

Доступ до правосуддя передбачає можливість кожної особи безперешкодно звертатися до судових та інших органів здійснення правосуддя й брати участь у розгляді спору на всіх його стадіях. Нині це поняття дедалі активніше входить як у міжнародну, так і в національну практику, посідаючи чільне місце в організації та функціонуванні вітчизняної судової влади.

В Україні триває процес удосконалення законодавчої бази, покликаної забезпечити ефективність доступу до правосуддя. Інноваційні трансформації, що впроваджуються у цій сфері, можуть стати результативнішими за умови врахування історичного досвіду, зокрема у формуванні судових інституцій та відповідного законодавства. Адже ще з періоду зародження української державності й до сьогодні було апробовано та запроваджено в практику різні

підходи й принципи щодо забезпечення правосуддя, що дозволило накопичити значний позитивний досвід у цій сфері.

Вищезазначені обставини актуалізують обрану для дослідження тему, оскільки історико-правовий аналіз концептуальних засад доступу до правосуддя в Україні може сприяти внесенню конструктивних змін у процес реформування сучасної судової системи. Це дозволить уникнути помилок, допущених у минулому, та врахувати накопичений досвід для регулювання вітчизняних суспільних відносин у сфері судочинства на сучасному етапі.

Станом на сьогодні науковцями детально досліджено основні аспекти становлення судочинства на українських землях, проаналізовано окремі історичні періоди розвитку вітчизняного державотворення та систему права відповідних епох. Водночас слід констатувати, що спеціального комплексного дослідження, яке б повною мірою з історико-правових позицій висвітлювало концептуальні підвалини доступу до правосуддя в Україні, наразі не існує. Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Ю. Битяка, І. Бойка, М. Булкат, А. Верещагіної, Т. Галайденко, В. Гессена, В. Гончаренка, В. Гусевої, В. Долежана, Є. Дурнова, В. Єрмолаєва, В. Єршова, О. Зайчука, О. Кістяківського, А. Ковлера, М. Козюбри, С. Колунтаєва, А. Коні, О. Копиленка, М. Коротких, А. Корпен, М. Костицького, Р. Куйбіди, П. Музиченка, О. Нестерцової-Собакар, Я. Падоха, В. Румянцева, О. Святоцького, В. Смородинського, Д. Сусла, П. Ткачука, І. Усенка, М. Чубатого, В. Шандри, О. Ярмиша та ін.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації є обґрунтованими, переконливими та методологічно вірними, мають системний, комплексний характер і містять необхідну новизну.

Мета і завдання дослідження повною мірою узгоджуються з планом дисертації, визначені правильно та логічно співвідносяться з об'єктом і предметом дослідження.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій підтверджується коректною методологією, використаною нормативною базою, фундаментальною теоретичною основою дослідження, що свідчить про належний рівень оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Методологічним підґрунтям дослідження стала сукупність адміністративного права і рекомендацій, вітчизняних та загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, а саме: *міждисциплінарного, антропологічного, цивілізаційного, онтологічного, праксеологічного, системного та аксіологічного підходів*. Основоположну роль відіграв *діалектичний метод*, який сприяв якісному розкриттю предмета дослідження та реалізації визначених мети й завдань. *Системний підхід* став основою для комплексного вивчення досвіду діяльності судових інституцій у сфері забезпечення доступу до правосуддя в Україні (розд. 3). Застосування прийомів і методів *формальної логіки* (дедукції, індукції, аналогії, абстракції, синтезу, класифікації) дало змогу виявити закономірності та тенденції розвитку системи доступу до правосуддя на українських землях упродовж IX – на початку XXI ст. Досягнення мети дослідження детермінувало необхідність використання також спеціальних наукових методів пізнання юридичної дійсності в її історико-правовому вимірі. Завдяки *історичному методу* у поєднанні з *праксеологічним підходом* відстежено трансформаційні процеси, що відбувалися в судових органах, що функціонували на українських землях протягом IX ст. – на початку XXI ст. (розд. 2). *Порівняльний метод* дав змогу не лише зіставити науково-концептуальні підходи щодо розуміння сутності доступу до правосуддя, а й виявити в них елементи збігу та розбіжностей, контекстуальні й загальнотеоретичні свідчення та умовиводи (розд. 1). За допомогою *герменевтичного методу* простежено еволюцію смислового наповнення терміна «доступ до правосуддя», його рецепцію як у сучасному розумінні, так і в значенні, яке він мав у

попередні історичні періоди (підрозд. 1.2). *Структурно-функціональний метод* став у пригоді для дослідження діяльності судових установ на теренах українських земель (розд. 2). Вивчення організації судових установ було ефективним завдяки *інституційному методу* (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2). *Формально-юридичний метод* слугував орієнтиром для аналізу положень правових актів у сфері судочинства та вивчення особливостей їх реалізації у забезпеченні доступу до правосуддя (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2). Залучення *онтологічного підходу* відкрило широкі можливості для осмислення сутності явищ, які стали об'єктом дослідження, та для їх порівняння з відповідними історичними періодами (розд. 2). *Юридико-технічний метод* було застосовано під час вивчення механізмів ухвалення конкретних рішень судовими установами в процесі здійснення правосуддя (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2).

Відповідно, під час здійснення дисертаційного дослідження, Єщенко Олександр Володимирович оволодів значною кількістю методів наукового пізнання, що дозволило йому повністю розкрити обрану проблематику. У ході обґрунтування наукових положень, висновків сформульованих дисертантом, використано широке коло наукових джерел з адміністративного та процесуального права, рішень національних судів, у тому числі й Конституційного Суду України та ін. Наукові джерела використані здобувачем переважно критично - з глибоким аналізом, коректною полемікою та аргументацією власного підходу до тих або інших положень, висновків чи пропозицій їх авторів. Автором використано широку нормативно-правову базу, а також емпіричний матеріал, який ґрунтується на вітчизняній та європейській науковій літературі, публікаціях у наукових, навчальних періодичних і довідкових виданнях, аналітичних довідках за результатами моніторингу вебсайтів публічних органів влади, даних загальнонаціональних досліджень.

Із урахуванням чіткого та послідовного формулювання мети і завдань дослідження, автором достатньо повно розкрито основний зміст теми, висвітлено найбільш актуальні її проблеми і зроблено наукові висновки, що мають теоретичне й практичне значення.

У цілому, аналіз дисертації дає підстави констатувати, що вона є самостійним, цілісним і завершеним дослідженням актуальної для науки адміністративного права, проблематики адміністративного судочинства.

Дисертація написана юридичною науковою мовою та оформлена у відповідності до встановлених вимог. Матеріал викладений чітко, послідовно та доступно.

Дисертація відповідає науковій спеціальності, за якою здійснено дослідження. Повнота викладу в дисертації основних наукових положень, висновків і рекомендацій відповідає встановленим вимогам.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх значення. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є одним із перших комплексних досліджень, у якому сформульовано цілісну наукову концепцію, що розкриває особливості доступу до правосуддя як багатоаспектного явища в його історико-правовому вимірі.

Результати проведеного дослідження знайшли відображення в таких положеннях та висновках:

уперше:

- обґрунтовано висновок про взаємозалежність і системні зв'язки між онтологічною складовою доступу до правосуддя та конкретними історичними періодами українського державотворення з урахуванням притаманних їм характерних рис;
- аргументовано наукове положення про те, що смислове наповнення концепту «доступ до правосуддя» формувалося через формалізацію таких ідей, як незалежність судової влади від законодавчої та виконавчої; пріоритет захисту прав людини; гуманізм; етатизм; правова держава; презумпція невинуватості; процесуальна змагальність тощо;

– всебічно доведено, що на теренах України перші юридичні конструкції та норми, які в контексті сучасного розуміння доступу до правосуддя можуть тлумачитися як його невід’ємні складові, були закріплені у Третьому Литовському статуті 1588 р. Зокрема, суд мав відбуватися виключно за участі судді; позивач зі шляхетського стану мав право у разі присутності на засіданні двох судових урядників, які складали присягу в цьому земському суді, обрати одного з них для розгляду справи; суд був зобов’язаний готувати та надсилати сторонам упомінкові листи із зазначенням дати засідання і заборорою на ухилення від участі;

– встановлено, що вагоме значення для забезпечення доступу до правосуддя на західноукраїнських землях після ухвалення Конституції Габсбурзької монархії 1849 р. мало запровадження відкритості (гласності) судового процесу, який здійснювали виключно державні суди, а також інституту присяжних, покликаного розглядати кримінальні справи про вчинення тяжких злочинів;

– обґрунтовано положення про те, що одним із найбільш значущих досягнень сучасності у сфері забезпечення доступу до правосуддя стало впровадження можливості подання позовної заяви через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Ця система є комплексним інформаційно-комунікаційним інструментом, створеним для оптимізації роботи судів, спрощення доступу до юстиції та покращення доступності правосуддя. Функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечило впровадження підсистеми «Електронний суд», яка через реєстрацію електронних кабінетів осіб надає можливість звертатися до суду та подавати документи онлайн, що значно спрощує й прискорює процедури правосуддя;

Дисертація містить низку інших цікавих та аргументованих положень, висновків і рекомендацій, у тому числі пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності реєстраційної діяльності органів публічної адміністрації.

Таким чином, ступінь новизни наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, відповідає вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії. Викладені в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації характеризуються теоретичною та практичною значимістю та можуть бути використані в:

- у правотворчості для підвищення ефективності заходів із підготовки нормативно-правових актів, а також для виявлення та усунення прогалин і колізій у чинному законодавстві;
- у правозастосовній діяльності в процесі реформування судової системи на сучасному етапі розвитку вітчизняного державотворення;
- у науково-дослідній роботі під час здійснення досліджень, присвячених реалізації судової;
- в освітньому процесі під час опанування навчальних курсів з історії держави і права, теорії держави та права, а також спеціальних дисциплін у закладах вищої освіти, під час підготовки підручників і навчально-методичних посібників.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо повно викладені в опублікованих працях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та результати дисертації відображено в наукових працях, які видані у наукових виданнях, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку та доповідей на наукових і науково-практичних конференціях. Основні наукові положення, висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, знайшли свій ідентичний виклад у публікаціях, зарахованих за темою дисертації, та відображають актуальність обраної теми дослідження, її наукову новизну, теоретичну та практичну значимість, а також є вагомим внеском дисертанта у розвиток науки адміністративного права.

Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. У дисертації та наукових публікаціях здобувача, які висвітлюють основні результати дослідження, відсутні ознаки академічної недоброчесності, такі як плагіат, самоплагіат, фабрикація чи фальсифікація. Наукові положення, висновки та рекомендації, викладені в роботі, мають самостійний характер і базуються на особистих дослідженнях автора. У тексті роботи наведені коректні посилання на джерела інформації, що використовувалися при формулюванні ідей, розробок, тверджень чи даних. Дисертація відповідає вимогам законодавства про авторське право та прагне максимально достовірно відобразити результати власної наукової, навчальної чи творчої діяльності, а також застосовані методики дослідження і використані джерела.

Зауваження та дискусійні питання стосовно положень дисертації. У цілому відзначаючи логічність і послідовність побудови дослідження, його новизну, обґрунтованість та аргументованість отриманих результатів, належний науковий рівень дисертації, потрібно звернути увагу дисертанта на певні положення, що викликають зауваження:

1. У першому розділі здобувач досліджує доступ до правосуддя в контексті світової філософсько-правової думки: онтологічні та історичні аспекти, однак не приводить яскравих прикладів, що значно б покращило дисертаційне дослідження.
2. У підрозділі 2.4. здобувач здійснює дослідження специфіки доступу до правосуддя в межах радянської правової системи, однак не наводить позитивних та негативних прикладів такої системи
3. Здобувач зазначає, що доступ до різних видів судочинства має свої особливості, але не розкриває ці види та не виокремлює їх особливості.
4. У дисертаційному дослідженні здобувач зазначає, що поняття судової влади, принципів її здійснення, судової системи та правосуддя набули конкретного правового змісту, однак не розкриває його.

5. Дисертант зазначає, що в Україні наразі не конституювано поняття «доступ до правосуддя», однак не надає жодних пропозицій щодо внесення змін до законодавства.

Наведені зауваження носять дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Загальний висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Дисертаційне дослідження «Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759) «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44), а її автор Єщенко Олександр Володимирович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Рецензент:

**Професор кафедри адміністративної діяльності поліції
факультету підготовки фахівців для підрозділів
превентивної діяльності НПУ,
доктор юридичних наук, професор**

Віра ГАЛУНЬКО